

УДК 37:737 (477)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-018

Антикатолицька спрямованість діяльності православних братств Правобережної України у другій половині XIX ст.

О.А. Альошина

Національний університет «Острозька академія»
oksapamv1@ukr.net

Ключові слова:

православні церковні братства, російський уряд, Правобережна Україна, культурно-освітня діяльність, місіонерська праця.

Стаття присвячена аналізу засад та функціонування православних церковних братств на Правобережній Україні. З'ясовано місце православних братств у контексті реалізації державної політики уряду Російської імперії у другій половині XIX ст. Російський уряд затвердив правила, що регулювали їх офіційне створення та подальшу роботу. Розкрито напрями та основні набути діяльності братств у культурній та просвітницькій сферах. Усю заплановану роботу братства спрямували, щоб реалізувати ідею утвердження православної віри та стати засобом боротьби з Римо-католицькою церквою.

Anti-Catholic orientation of Orthodox fraternities of the Right-Back Ukraine in second half of the XIX century

O. Alosyna

The National University of Ostroh Academy

Key words:

«Classification of vessels», «chaika», «class», «subclass», «type», «tradition of navigation»

The founding and distribution of Orthodox fraternal organizations became a characteristic the personal touch and an important stage in church-religious life not only Right-Back Ukraine, but also Russian empire during in second half of the XIX century. The Russian government approved the rules governing their official creation and further work. As a result, their number gradually increased. With the help of church fraternities the Russian authorities wanted to influence the public consciousness of Ukrainians and educate them in the direction they need. All planned work of the fraternity was directed to realize the idea of establishing the Orthodox faith and become a means of combating the Catholic church and the remnants of the spiritual and cultural tradition of the Greek-Catholic church. Orthodox church fraternities carried out the work not only within missionary work, but also directed her in the sphere of education and charity. In this period there were orthodox church schools, but the level of teaching in some of them was very low. This was done in order to raise the level of education, as well as to educate children in the spirit of the Orthodox faith. The organization and conduct of folk lectures has become another powerful means of influencing fraternities on the population, awakening his religious interests. Church fraternities had to take care of the distribution of pamphlets, leaflets and literature of religious and moral content, which explained the doctrine of orthodoxy and critized the foundations of cathol icism. Along with conducting readings, members of the fraternities attached great importance to church singing. They thought that this was one of the means of influencing the consciousness of the population, which contributed to the strengthening of the orthodox doctrine.

Заснування та поширення православних братських організацій стало характерною рисою і важливим етапом у церковно-релігійному житті не лише Правобережної України, а й Російської імперії упродовж XIX ст. Православні церковні

братства свою роботу здійснювали не лише в межах місіонерської праці, а й спрямували її в сферу просвітництва й благодійництва.

Слід відзначити, що сьогодні відсутні комплексні праці, в яких було б проаналізовано

антикатолицький напрям діяльності православних братств. Окремі аспекти просвітницької роботи братств представлені в наукових доробках сучасних вітчизняних авторів, таких як Сажок О. [1], Тимочко І. [2], Шеретюк Р. [3]. Однак це питання не було окремим предметом вказаних наукових статей. Відтак воно недостатньо вивчене і потребує докладнішого розгляду та висвітлення.

Для дослідження даної проблеми автором опрацьовано і залучено архівні документи, матеріали періодичної преси та ґрунтовні наукові розвідки.

Мета статті висвітлити засоби та результати культурно-просвітницької діяльності православних братств, направлені проти поширення католицизму.

Західноукраїнські землі, приєднані до Російської імперії після трьох поділів Польщі, стали своєрідною «буферною територією» зіткнення російських і польських національних інтересів. До цих національно-політичних інтересів додалися ще релігійні суперечки між Римо-католицькою та Російською православною церквами. Для того, щоб зменшити польсько-католицькі впливи на автохтонне населення, російському уряду потрібно було русифікувати мешканців Правобережжя. Реалізувати це можна було шляхом впливу через церкву на маси віруючих, а братства у цьому контексті відіграли роль засобу зміцнення православ'я на цих землях [4, с.125].

У зв'язку з польським повстанням 1863 р. проти російського царизму у західних губерніях та в умовах посилення експансії Російської імперії на Правобережжі православні братства відродилися, як акцентує С. Жилук, уже в новій якості – не обмежувати православ'я, а його насаджувати [5, с.58].

1864 р. російський імператор затвердив «Основні правила для заснування православних церковних братств», які регулювали створення та подальшу їхню діяльність. Братства розгорнули на Правобережній Україні культурно-просвітницьку роботу з метою зміцнення авторитету Російської православної церкви.

Становлення розгалуженої мережі православних братств не було випадковим явищем, оскільки, з одного боку вони стали ніби продовжувачами давніх традицій церковних братств XVI-XVII ст., але насправді вони були одним із засобів насадження державного варіанту православ'я та контролю над соціокультурним плином життя. Саме тому тогочасні адепти їх діяльності твердили, що «головною і кінцевою метою заснування цих православних братств було і є – братське християнське служіння інтересам православ'я і російської народності в рідному краї» [6, с.124].

Як зазначалося на сторінках «Волинских епархиальных ведомостей» в церковних братствах заключається «найкраще перевірена досвідом і найбільш доцільна організація для церковної школи, парафіяльної церкви і взагалі морально-благодійної діяльності» [7, с.636].

Кількість церковних братств поступово зростала. Відтак упродовж 1880 р. у Російській імперії виникло близько 63 братств [8, с.375]. Дослідник Папков О. зазначив, що у західних губерніях станом на 1 січня 1893 році їх налічувалось 159, членами яких було понад 27 642 осіб. Братства володіли майном на суму більше 1 629 707 руб., щороку отримували прибутки в розмірі 803 963 руб. [9, с.46].

Серед православних братств Правобережної України слід виокремити ті, що виявилися найбільш результативними. На території Волинської губернії до таких слід віднести Острозьке Кирило-Мефодіївське (1865 р.), Луцьке Хрестовоздвиженське (1871 р.), Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське (1880 р.), Володимир-Волинське Свято-Володимирське братство (1887 р.), Житомирське Володимир-Василіївське (1888 р.). У Подільській губернії функціонували Кам'янець-Подільське Іоанно-Предтеченське братство (1864 р.), Ольгопольське Свято-Миколаївське (1865 р.), Летичівське. Зокрема, у Київській губернії діяло Київське Свято-Володимирське братство (1864 р.).

Усю культурно-просвітницьку діяльність церковні братства скеровували на подолання католицьких впливів, оскільки усвідомлювали, що вони перешкоджають поширенню пропаганди російського самодержавства.

Підтвердженням цьому слугують слова, висловлені В. Левитським: «войовничий католицизм невідступно планомірно, не розбираючи способів і засобів, віддавна переслідував багатостраждальну православну церкву... Сильне гоніння фанатизований католицизмом польський народ підняв на православ'я, як нестерпно, жорстоко католицько-польське духовенство в багатьох випадках відноситься до нашої святої церкви, до наших православних святих... російська людина з втратою віри, втрачає і свідомість своєї народності і є ворогом ідеї російської державності» [10, с.155-156].

У зазначений період виразними були прагнення російського самодержавства реформувати церковно-освітню сферу в державі. Закриття польських навчальних закладів та формування мережі церковнопарафіяльних шкіл стало одним із вагомих засобів політики російського уряду зі зміцнення в населення засад православної віри на теренах Правобережної України.

Існували православні церковні школи, проте рівень викладання в окремих з них був дуже низьким. За таких обставин православні братства стали засновувати в найбільших містах губернії церковно-парафіяльні школи або ж народні училища з метою підняти рівень освіченості.

У цьому руслі показовою була діяльність Іоанно-Предтеченського братства в м. Кам'янці-Подільському. Воно визначило головним своїм завданням «поширення православної російської освіти в середніх і нижчих класах м. Кам'янця». Крім намічених завдань братство вирішило розширити свою діяльність, в зв'язку з тим, що в межах міста проживала значна частини католиків та євреїв. Тому братчики звернули особливу увагу на поширення просвітництва в душі православ'я між сиротами, котрі залишалися «без усякого нагляду повсякчас підпадали під вплив польського фанатизму...» [11, с.271]. Відтак з цією метою братство відкрило три школи, а саме одну в Кам'янці, а дві в його околицях.

Подібну освітню роботу проводили Житомирське Володимиро-Василівське, Луцьке Хрестовоздвиженське, Кременецьке Свято-Миколаївське братства.

Організація та проведення народних читань стала ще одним могутнім засобом впливу на населення, пробудження його релігійних зацікавлень. Практику проведення позабогослужбових читань вдало реалізовувало Кременецьке Свято-Миколаївське братство. У виголошеній доповіді, під час щорічного зібрання ради братства від 11 грудня 1888 року, зазначалося про необхідність і безперечну користь відкриття читань в м. Кременець, оскільки «братство стало на шлях високої і плідної діяльності духовно-моральної освіти народу» [12, с.41]. Виходячи із зазначеного, члени братства внесли до статуту додатковий пункт про організацію та проведення позабогослужбових бесід, який було затверджено єпархіальним керівництвом 20 лютого 1889 р. [13, с.53]. Як наслідок, сформувався колектив осіб з місцевого духовенства і кількох викладачів духовної семінарії, котрі виявили готовність прийняти участь в проведенні подібних читань та співбесід. Після обговорення питання голова братства уклав особливу програму читань, яку заслухали на засіданні члени ради та представили на затвердження архієпископу Волинському і Житомирському Паладію. Читання проводили у недільні та святкові дні після вечірнього богослужіння, а місцем їх проведення вибрали соборний храм, що розміщувався у центрі м. Кременця.

Усі читання розпочиналися і закінчувалися співом основних молитов, до яких залучали усіх

присутніх в храмі. Залучення людей до виконання молитов та церковних співів мало важливе значення з огляду на поширення, як вважали братчики, «сектантів-штундистів» та католиків-іновірців, які також проводили співи на своїх зібраннях. Вони були переконані, що загальний церковний спів в православних храмах, «міг слугувати кращою противагою проти спокус католиків» і одним із найбільш дієвих засобів для формування і виховання релігійно-моральних почуттів в населення [14, с.43].

Поряд з проведенням читань братчики надавали важливого значення церковному співу, оскільки це був один із засобів допомогти «народній свідомості ознайомитися з чисто православним вченням» і сприяти зміцненню православного віровчення. В підтвердження цьому подібну думку зустрічаємо на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей», де зазначено: «Чи не нам пастирям південно-західного краю за прикладом наших батьків, що втримували православ'я при усіх гоніннях поляків і жидів, не користуватися цим давньо-випробуваним засобом для залучення народу до церкви і для виховання його в душі православ'я?» [15, с.338].

Позитивно оцінював значення церковного співу відомий церковний К.Левитський, який писав, що «духовна пісня отримує дещо інший напрям та призначення, являється противагою латино-польській пропаганді, яка духовні пісні вибрала знаряддям і засобом впливу духовенства на релігійну свідомість народу, через них знайомила народ з римо-католицькою догматикою» [16, с.641].

Окрім того, церковні братства мали дбати про поширення брошур, листків та літератури релігійного змісту, в яких пояснювалося вчення православ'я та критикувалися засади католицизму. Наприклад, про такий напрям роботи зазначалося у статуті братства Великомучениці Катерини м. Здолбунова Острозького повіту. Його члени повинні були закуповувати за свої кошти листки та брошури релігійно-морального змісту, щоб в подальшому безкоштовно роздавати їх населенню в церкві під час церковних чи недільних свят. Також братчики мали безкоштовно розповсюджувати книжки і брошури загального повчального і освітнього характеру серед відвідувачів народних читань [17, арк.1].

Антикатолицькі настрої простежувалися у роботі Луцького Хрестовоздвиженського братства. У доповідній записці братства, надісланій архієпископу Волинському і Житомирському Модесту наголошувалося, що братство як установа, що «з одного боку, відстоює і проводить у своїх устремліннях

і діях інтереси загальноросійські, а тому поставило серед своїх перших завдань турботу про зміцнення православ'я на Волині і з огляду на це, – відновлення і запровадження установлень, що сприяли б возвеличенню православ'я, цього наріжного каменя російського народу, на південно-західній околиці, з іншого ж боку – як установа вповні знайома з дійсними місцевими потребами, знаходить доречним і своєчасним підняти цілком назріле питання про запровадження в м. Луцьку кафедри вікарного єпископа» [18, с.684]. Таке звернення було пов'язане з тим, що Луцьк розташовувався в прикордонній місцевості Російської імперії серед поліконфесійного населення, в місцевості, що «донині не втратила латино-польського характеру».

Члени братства констатували, що «здавна в православному місті Луцьку католицизм *de facto* донині не втратив найпершого становища і значення». Вони були переконані, що для того, щоб «світоч панівної православної релігії горів із відповідним блиском і яскравістю в такому пункті як Луцьк, де за нинішніх умов його затьмарює

латинсько-польська віра», необхідно заснувати єпископську кафедру. Відповідно при її існуванні православ'я отримало б належне йому становище і значення на Волині [19, с.688]. У підсумку братчики стверджували, що відкриття кафедри у Луцьку є державною потребою, оскільки дасть можливість зміцнити російське православ'я.

Отже, антикатолицький вектор діяльності православних братств розглядався російським урядом як першочергове завдання їх багатоаспектної роботи, яку вони здійснювали на Правобережній Україні упродовж XIX ст. В пріоритеті політики уряду стояло питання зміцнення авторитету Російської православної церкви, тому церковні братства виступали одним із засобів утвердження православ'я. Заплановані цілі реалізовувалися завдяки відкриттю церковно-парафіяльних шкіл, організації та проведенню народних читань, поширенню брошур та листків, літератури релігійного змісту, в яких пояснювалося вчення православ'я. Усі вказані напрями роботи братств спрямовувалися на послаблення та протистояння поширенню католицької віри.

Джерела та література

1. Сажок О. Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / О.В. Сажок // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2013. – № 21. – С. 33–38.
2. Тимочко І. Кременецьке Свято-Миколаївське Богоявленське братство: ретроспектива / І. Тимочко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 22. – Рівне: РДГУ, 2011. – С. 36–39.
3. Шеретюк Р. М. Антикатолицький вектор діяльності Волинського Свято-Володимиро-Василівського православного братства в Житомирі наприкінці XIX ст. / Р. М. Шеретюк // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Культурний простір Житомирщини-Волині XIX-XX століть» 24 квітня 2012 року : в 2 т. – Житомир : Видавець М.Г. Косенко, 2012. – Т. 2. – С. 80–84.
4. Капустін Г. Основні чинники відновлення православних братств на Волині в другій половині XIX ст. (за матеріалами фондової збірки обласного краєзнавчого музею) / Г.Капустін // Наукові записки: 155-річчя від дня народження В.Г.Короленка. – 2008. – Випуск VI. – Рівне: видавець Олег Зень. – С.124–126.
5. Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) : монографія / С.І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
6. Папков А. Церковные братства. Краткий статистический очерк о положении церковных братств к началу 1893 года. / А. Папков. – СПб. : Синодальная Типография, 1893. – 146 с.
7. Левитский К.И. Церковно-просветительская деятельность на Волини // Волинские епархиальные ведомости. – 1893. – №23. – Ч. неоффиц. – С.635-644.
8. Русское православие: вехи истории / Науч. ред. А.И. Клибанов. – М.: Политиздат, 1989. – 719 с.
9. Папков А. Церковные братства. Краткий статистический очерк о положении церковных братств к началу 1893 года. / А. Папков. – СПб. : Синодальная Типография, 1893. – 146 с.
10. Левитский К.И. Впечатление Виленского братского съезда // Волинские епархиальные ведомости. – 1910. – №11. – Ч. неоффиц. – С. 155–158.
11. Об открытии трех школ при Каменецком Иоанно-Предтеченском братстве // Подольские епархиальные ведомости. – 1865. – №6. – Ч. неоффиц. – С. 271–272.
12. Отчет Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского Братства за 1887–88 гг. // Волинские епархиальные ведомости. – 1889. – №3. – Ч. оффиц. – С.35–43.

13. Отчет Кременецкого Богоявленского Св.-Николаевского Братства за 1891 г. // Волынские епархиальные ведомости. – 1892. – №4. – Ч. офиц. – С. 53–67.
14. Отчет Кременецкого Богоявленс кого Св.-Николаевского Братства за 1889 г. // Волынские епархиальные ведомости. – 1890. – №3. – Ч. офиц. – С. 34–65.
15. Думы сельского священника // Киевские епархиальные ведомости. – 1890. – №30. – Ч. неофиц. – С. 336–338.
16. Левитский К.И. Церковно-просветительская деятельность на Волыни // Волынские епархиальные ведомости. – 1893. – №23. – Ч. неофиц. – С.635-644.
17. Держархів Житомирської області. – Ф. 1, оп. 31, спр. 2217, 5 арк.
18. Докладная записка Луцкого православного Крестовоздвиженского братства его преосвященству, архиепископу Волынскому и Житомирскому Модесту // Волынские епархиальные ведомости. – 1893. – №25. – Ч. неофиц. – С. 684–689.
19. Докладная записка Луцкого православного Крестовоздвиженского братства его преосвященству, архиепископу Волынскому и Житомирскому Модесту // Волынские епархиальные ведомости. – 1893. – №25. – Ч. неофиц. – С. 684–689.